

NOVIJI UDŽBENICI O POMOĆNIM ISTORIJSKIH NAUKAMA

Dr Stjepan Antoljak, **Pomoćne istorijske nauke**, Kraljevo 1971 str. 394.

Bartol Zmajić, **Heraldika, sfragistika, genealogija**, »Školska knjiga«, Zagreb 1971, str. 81.

J. Stipišić, **Pomoć povijesti znanosti u teoriji i praksi**, »Školska knjiga«, Zagreb 1972, str. 227.

Za proučavanje istorijskih izvora služe nam discipline koje mi nazivamo pomoćnim istorijskim naukama. One se bave proučavanjem istorijskih izvora iz kojih možemo dobiti sigurno naučno saznanje istorijskog zbivanja, drugim riječima, bez tih istorijskih disciplina ne bi se mogla ostvariti kritika izvora i iz njih dobijenih podataka. Osim toga, neke od tih naučnih disciplina služe nam i za utvrđivanje autentičnosti spomenika, a i istoriografskih djela (paleografija i hronologija). Svi ovi momenti ukazuju na zadatke pomoćnih istorijskih nauka, ali i na njihov ogroman značaj u istraživačkom radu istoričara, kao i u njegovom rješavanju izvjesnih istorijskih problema.

Međutim, svi oni koji su željeli da se posvete proučavanju razvoja ovih naučnih disciplina kod nas, godinama su bili upućeni na stranu literaturu, što je umnogome otežavalo njihov rad, jer sve do 1952. god. tj. do pojave knjige V. Novaka **Latinska paleografija** u izdanju »Naučna knjiga« u Beogradu, u našoj istoriografskoj literaturi nije postojao nijedan udžbenik koji se bavio tom problematikom. Djelo V. Novaka, **Latinska paleografija**, predstavlja dragocjen doprinos našoj istoriografskoj literaturi i studijama pomoćnih istorijskih nauka, ne samo zbog njegove vrijednosti kao udžbenika za škole nego i zbog naučne vrijednosti. Naime, sam autor je istakao da mu je bila namjera da ovaj udžbenik, izrađen s naučnim aparatom, bude podstrek za dalja proučavanja opšte latinske paleografije. Autor je u svojoj namjeri i uspio, što najbolje dokazuje pojava knjige sa istom tematikom, doduše nešto kasnije.

Nepune dvije decenije kasnije izlazi iz štampe knjiga dr Stjepana Antoljaka **Pomoćne istorijske nauke**, koja je označila korak naprijed u razvoju pomoćnih ist. nauka kod nas. Ovaj udžbenik doživio je dva izdanja; prvo 1966. god. u Skoplju na makedonskom jeziku, i drugo 1971. u Kraljevu

na srpskohrvatskom jeziku. Dok je djelo V. Novaka predstavljalo pravu studiju o latinskoj paleografiji, dotle je djelo S. Antoljaka posvećeno svim pomoćnim ist. naukama podjednako.

Svoje djelo autor je podijelio u dva dijela: prvi dio sadrži pregled razvoja pomoćnih ist. nauka, a drugo priloge — slike i reprodukcije pojedinih tekstova sa njihovom transkripcijom. Ispod takvog objavljenog i transkribovanog teksta nalaze se podaci o mjestu i vremenu pronalaska teksta.

Prvi dio udžbenika pruža nam veoma mnogo saznanja iz oblasti pojedinih pomoćnih istorijskih nauka, kao što su paleografija (grčka, latinska, glagoljska i ćiriljska), hronologija, sfragistika, genealogija i arhivistika, kojoj je autor posvetio najveći dio knjige. Poslije uvodnog dijela knjige, gdje nam Antoljak govori o tome šta su to i koje su pomoćne ist. nauke, te gdje i otkad se njeguju kod nas, slijedi poglavlje o paleografiji kao pomoćnoj ist. nauci.

Tu autor iznosi kratak pregled razvoja paleografije u svijetu i kod nas, a potom se osvrće na doprinos J. J. Mabillona u razvoju ove naučne discipline. Istovremeno se osvrće na njegovo djelo **De re diplomatica libris sex**, koje je postalo osnova za sistematsko proučavanje razvoja latinskog pisma. Prekretnica, prema autoru, u razvoju paleografije kao pomoćne ist. nauke nastala je zaslugom Scipiona Maffeia, koji je na osnovu istraživanja brojnih rukopisa zastupao mišljenje o genetičkom procesu latinskog pisma, za razliku od Mabillona, koji je ostao samo na klasifikaciji pisma. S. Maffei tvrdi da postoji samo jedno — rimsko pismo, koje se pojavljivalo u tri osnovna vida: kao majuskala, minuskala i kursiv. Ovim svojim shvatanjem, Maffei je postao preteča onih koji na moderan način prilaze proučavanju ove oblasti.

Prije no što je započeo obradu latinske paleografije, Antoljak se ukratko osvrnuo na razvoj grčke paleografije, zatim na djelo Monfaucona **Paleographia Graeca** s kojim je ovoj disciplini data definitivna forma. Kada, pak, počinje da govori o latinskoj paleografiji, Antoljak više nije tako koncizan. Slično kao V. Novak, on polazi od spoljnih elemenata pisma; od opisa materije na kojoj se pisalo, od oblika rukopisa, da bi preko filigranologije (pomoćne istorijske nauke koja ulazi u okvir paleografije, a koja se bavi izučavanjem znakova ili filigrana služeći se njima kao sredstvom za datiranje papira) prešao na detaljan opis postanka i razvoja latinskog pisma, uz koji prilaže nama već poznati Novakov »genealoški grafikon«. Uz sve to u posebnom poglavlju su obrađene srednjevjekovne skraćenice i minijature.

U okviru poglavlja o paleografiji našle su mjesto i glagoljska i ćiriljska paleografija, tako da na kraju dobijemo udžbenik paleografije za naše potrebe. Ali mora se istaći da je za nas od važnosti i turska paleografija, te bi bilo dobro da je i ona obuhvaćena nekim udžbenikom. Nakon svakog poglavlja, autor daje i literaturu koja se tiče određene problematike, te time daje šire mogućnosti za njeno proučavanje.

U poglavlju o diplomatici centralno mjesto zauzima dio o poveljama — diplomama, što je i razumljivo kad se ima u vidu da je diploma, odnosno

povelja predmet izučavanja ove naučne discipline. No, autor ne zaboravlja da govori i o istorijatu diplomatike, njenim zadacima — da istražuje nastanak povelja, postupak s njima, kao i da utvrdi njihovu originalnost, što opet daje za naše potrebe cjelovitu sliku o ovoj naučnoj disciplini.

Hronologija kao naučna disciplina od davnina je zanimala stručnjake. Antoljak joj, također, poklanja zasluženu pažnju. Mada na svega desetak stranica govori o ovoj pomoćnoj ist. nauci, ipak je uspio da nam da prikaz njenog razvoja, njenu podjelu, te da prikaže domen njenog izučavanja; da iznese osnove izučavanja vremena, označavanja godina u srednjem vijeku (razni načini datiranja), da prikaže početke računanja godina, podjelu godina, označavanje dana, izučavanje Uskrsa sa posebnim osvrtom na numerus aureus — zlatni broj koji pomaže za tačno određivanje Uskrsa i naravno, ne izostavlja ni reforme kalendara. Posebno prikazuje preračunavanje muslimanske ili islamske ere. Na kraju autor prilaže literaturu koja nas može približe uputiti u probleme hronologije, naglašavajući pri tom da su za praktičnu upotrebu osobito pogodne tablice Grotfenda (i to za opštu hronologiju), jer one sadrže i uputstva za upotrebu prilikom računanja vremena. Uz ove autor preporučuje i Lietzmannove tabele koje daju samo najnužniji materijal za računanje vremena od 1 — 2000 god. n. ere., čime je uveliko olakšano računanje vremena.

U narednih nekoliko poglavlja svoje knjige Antoljak daje kratak pregled razvoja sfragistike, heraldike i genealogije, pomoćnih istorijskih disciplina koje svaka na svoj način mogu biti korisne u naučnom istraživanju. Sfragistika, čiji je zadatak da na ispravi, na kojoj je stavljen pečat posmatra način na koji je pečat pričvršćen, da utvrdi materijal od kojeg je pečat napravljen, da utvrdi oblik i tip pečata — može nam biti od velike važnosti za proučavanje izvora. Heraldika koja se bavi proučavanjem grbova također nam pomaže u utvrđivanju autentičnosti nekog izvora. Genealogija, jedna od najstarijih pomoćnih ist. nauka, koja se bavi proučavanjem porijekla porodice i odnosa rodova, jedna od značajnih naučnih disciplina koja pomaže u izučavanju istorije.

I na kraju prvog dijela svoje knjige autor posvećuje posebno poglavlje arhivistici (139 — 202 str.). Imajući u vidu značaj ove naučne discipline, te njene višestruke zadatke — bavi se istorijom arhiva, postankom arhivskog fonda i zbirki, potom proučavanjem sadržaja dokumenata, sistematizacijom i klasifikacijom arhivske građe i dr. — on joj prilazi sa širokog aspekta, te na osnovu tog i dijeli poglavlje na trinaest dijelova, u kojima je obradio sve što je u vezi sa arhivom i arhivskom građom. Pri tom autor se ne ograničava samo na teoretsku stranu nego i praktičnu, upućujući nas na pravila za sređivanje arhivske građe, na mogućnosti uređenja arhiva i sl. te se ovim uputstvima možemo koristiti za školske, naučne i praktične potrebe rada u arhivu (kao pomagala).

Drugi dio knjige sadrži priloge, koji su odvojeni po principu poglavlja od prvog dijela knjige. U priložima za paleografiju dati su primjeri i transkripcija pojedinih pisama, tabele razvoja nekog alfabeta uz sve modifikacije slova i dr. Poglavlje o diplomatiki autor je dopunio Hrisovuljom cara Konstantina XI Dragoša Dubrovačkoj Republici iz 1451., Hrisovuljom cara Stefana Dušana manastiru Dohijaru na Sv. Gori 1349. godine, a za

sfragistiku i heraldiku s po nekoliko primjera iz naše diplomatske građe. Ovim prilogima Antoljak je dopunio svoju knjigu i učinio je shvatljivijom i pristupačnijom.

Iste godine kada je izašao udžbenik S. Antoljaka, 1971. u izdanju »Šolske knjige« u Zagrebu izlazi i knjiga Bartola Zmajića **Heraldika, sfragistika, genealogija**. Pored teoretkog dijela, u kome su prikazane ove historijske nauke, u djelu se nalaze i prilozi iz oblasti ovih pomoćnih historijskih nauka, dati na kraju na nekih 24 stranice. Teoretski dio knjige sadrži tri tematske cjeline prema disciplinama.

U poglavlju o heraldici govori se o istorijatu ove naučne discipline, o njenom značaju, a osobito je do u detalje obrađen predmet njenog izučavanja — grb. Autor se ne zadovoljava samo opisom grba nego prilaže i crteže u kojima je naznačen njegov svaki dio — njegov oblik, boja, podjela, a zatim i svi likovi koji su se kroz istoriju javljali na grbovima (geometrijski likovi, likovi životinja i biljaka, nebeskih tijela, oružja, oruđa, slova i dr.). Sastavni dio grba je štít, kaciga, znakovi čina i dostojanstva i čuvani grba (likovi ljudi, životinja ili mitološka bića, koji stoje sa strane štita držeći ga ili noseći). Sve te dijelove autor obrađuje pojedinačno i detaljno. Pored ostalog, on govori i o spajanju grbova više obitelji u jedan štít. To se osobito dešavalo kad žena svom mužu donosi u nasljedstvo uz posjed i grb svog roda, koji potom stavlja u grb muža.

Poslije takvog jednog opisa grba — njegovih dijelova, likova i boja, jasno je jednom istoričaru — istraživaču, jedan grbovnik ne može više biti tajna. Priručnik koji daje B. Zmajić je ključ za odgonetanje tajne. Uz sve to ne smije se zaobići ni materijal za izučavanje heraldike, kao ni udžbenici koje autor daje na kraju poglavlja u ovoj pomoćnoj ist. nauci. To se odnosi, uglavnom, na naš srednji vijek i našu domaću heraldičku građu.

Drugo poglavlje Zmajićeve knjige posvećeno je sfragistici. Kao i u prethodnom poglavlju, i u ovom je prisutna širina s kojom je autor prišao ovoj tematici. Jedina razlika je u tome što se ovdje ne govori o grbu, nego o pečatu koji i jeste predmet izučavanja ove pomoćne ist. discipline. Preko definicije pečata i pečatnjaka, autor hronološki prikazuje sve što je u vezi s njima — upotrebu pečata, vrste pečatnjaka i pečata, materijal od kojeg se prave, način pričvršćivanja pečata na povelju, oblik, veličinu i tipove pečata i, na kraju, natpise na pečatima. Naravno, uz preporuku literature za proučavanje ove naučne discipline. Slično je urađeno i u trećem poglavlju koje je posvećeno genealogiji. U tekstu koji obrađuje ovu pomoćnu ist. nauku date su, između ostalog, i dvije geneološke tabele: rodoslovno stablo obitelji Patačić i tabele potomaka istoničara Ivana Kukuljevića-Sakcinskog i pjesnika Marina Držića. Priloge za heraldiku i sfragistiku autor daje izdvojeno, na kraju knjige. Prilozi za heraldiku sabrani su na sedamnaest tabela koje sadrže 340 primjeraka grbova, a za sfragistiku na tri tabele sa po šest pečata naših vladara, gradova, knjevih vlasti i dr. Za naše potrebe bi bilo neophodno unijeti slične discipline koje se odnose na tursku istorijsku građu (tugra penče).

Svojom širinom i ozbiljnošću kojom je Zmajić prišao obradi ove tri pomoćne historijske nauke njegovo djelo je dobilo značajno mjesto među

udžbenicima ove problematike. Ono je izvrsna nadopuna udžbenika Stjepana Antoljaka za oblast ove tri naučne discipline, što se, pak, u izvjesnom smislu, ne može reći za knjigu J. Stipišića koja izlazi godinu dana kasnije (1972), također u izdanju »Školske knjige« u Zagrebu.

Za razliku od prethodna dva udžbenika, knjiga J. Stipišića **Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi** rađena je, kako se iz samog naslova da naslutiti, s drugačijom namjenom nego prethodni udžbenici. Ovaj priručnik, kako ga sam autor naziva, namijenjen prvenstveno za praktičnu upotrebu, obrađuje tri pomoćne istorijske nauke koje su prema Stipišiću osnovne — latinsku paleografiju, opštu diplomatiku i hronologiju.

Namjenjujući ovo djelo, kako je već rečeno, prvenstveno praktičnoj upotrebi, autor nastoji da materiju prikaže što jasnije i što jednostavnije. Budući da je odabrao samo tri pomoćne ist. discipline, moglo se očekivati da će autor biti iscrpniji od Antoljaka, kao što je to bio Zmajčić. On međutim, u poglavlju o paleografiji govori samo o latinskoj paleografiji, naglašavajući pri tom da je ona, pije svega, praktična znanost, jer je i njen cilj praktične naravi. On nas dalje upozorava na to da osobitu teškoću pri čitanju starih rukopisa stvaraju kartice i ligature, pa o njima govori u posebnom poglavlju.

Paleografija nije sama sebi svrha, ona je pomoćna znanost istoriji umjetnosti, istoriji, istoriji prava i dr. — konstatuje Stipišić, u daljem tekstu knjige. Kad prati tok razvoja latinskog pisma kroz epohe, autor ide istim poretkom kao i V. Novak dvadeset godina ranije, dajući razvoj latinskog pisma rimskog razdoblja, zatim latinskog pisma u srednjem vijeku, uz naglašavanje dominantne uloge crkve u ovom periodu, u oblasti srednjovjekovne kulture, te uloge benediktinaca. Pregled paleografske literature dat je na kraju poglavlja, dok su slike i reprodukcije sa transkripcijama skladno ukonponovane u sam tekst.

Ni u oblasti diplomatike Stipišić nije iscrpan. On daje opštepозnatu definiciju i zadatke diplomatike, definiciju isprave i njene karakteristike. Uz sve to on primjere organičava na one iz hrvatske istorijografije.

Nešto iscrpnije, i sa izvjesnim za naše prilike osobenim prilikom, prikazano je poglavlje o hronologiji. Tu autor polazi od konstatacije, koja je da uzgred kažemo, netačna, da je hronologija dio diplomatike, argumentujući to činjenicom da se pojedini dokument može podvrći diplomatskoj kritici tek kada ga smjestimo u vrijeme i mjesto njegovog postojanja. To, međutim, ukazuje samo na usku vezu ove dvije naučne discipline.

Posredstvom opisa osnovnih dijelova datuma, i datiranja po praznicima, autor govori o reformama kalendara, o erama ili počecima brojanja godina, ne izostavljajući ni objašnjenje kontrolnih elemenata datuma (indikacije, epakte i konkurentne) koje daje u posebnom poglavlju, a koji su veoma bitni u hronologiji. Na kraju, po običaju, prikazuje odabrane priručnike i rasprave koje se tiču hronologije, potom kalendare hrišćanskih blagdana i hronološke tablice Grotenfenda. Dok nam ih Antoljak u svom udžbeniku samo preporučuje i u nekoliko primjera objašnjava njihovu upotrebu, Stipišić svom udžbeniku prilaže: 1) tablice rimskih kalendara,

2) tablice indikacija, 3) zlatne brojeve, 4) tabelu epatika, 5) pomoćne tablice za pronalaženje Uskrsne tablice, i 6) Uskrsne tablice, naravno uz objašnjenje o upotrebi ispod svake tablice. Time je omogućio da na jednom mjestu bude osnovni tekst o računanju vremena, a i dokazao je praktičnu namjenu svog udžbenika, mada se i tu ograničio na potrebe hrvatske historiografije.

Imajući u vidu šta svaki od ova tri udžbenika pruža, te njihovu opremljenost, možemo konstatovati da je njihova pojava označila veće interesovanje za pomoćne istorijske nauke, te da predstavljaju doprinos i kao priručnici u naučno — istraživačkom i praktičnom radu istoričara. Na kraju, treba istaći, da su udžbenici Antoljaka i Zmajića s obzirom na širinu tematike a i izbor diplomatske građe, namijenjeni za upotrebu na jugoslovenskom planu, a da je udžbenik Stipišića ograničen uglavnom na hrvatsku historiografiju.

Vesna Mušeta